

Gheorghe Stanomir

Epoca berlineză a lui Ion Luca Caragiale în istoriografia literară română postbelică¹

(prima publicare în „Curentul“ din München, anul LV, nr. 5963, septembrie-octombrie 1983, pag. 2 și 3)

„De obicei compun istorii literare profesorii, erudiții, cari nu pretenția de a intra în literatură și se mulțumesc a face știință. Sau, în sfârșit, dacă avem de a face cu scriitorii, ei se opresc cu câteva decenii în urmă”², postulase încă în 1941 George Călinescu în prefața *Istoriei* sale. Care a fost situația cinci-șase ani după aceea și în ce măsură e valabilă această constatare în zilele noastre? Unul din asistenții maestrului ne-a dat în 1971 *O istorie a literaturii române*³, subliniind prin articolul nehotărât, criteriul obiectiv, care a stat atât la baza selecției, clasificării și grupării materialului ca atare, cât și o serie de aprecieri de ordin axiologic sau estetic. Călinescu este un *poeta doctus* prin excelență, Ion Rotaru un om al catedrei universitare. Istoriile lor sunt însă vii, incită la lectura textelor originale. Cum se prezintă celelalte lucrări similare din ultimele decenii? Ce a stat la baza redactării lor? Au fost autorii lor numai erudiți, numai scriitori sau simpli activiști culturali, tributari epocii? Reprezintă ele un salt calitativ în aprecierea literaturii noastre, în ansamblu și în detaliu? Ce ne spun *istoriile* lor în afara materialului bibliografic, care se repetă, ca o avalanșă nesfârșită, de la operă la operă, din cărțulie în cărțulie? Un lucru mi se pare cert. Din sărăcia intelectuală de după 1948, acești tovarăși istorici literari au făcut, fără discuție, un fel de literatură din literatură, ajustată după măsurile și tiparele unui *ateneu proletcultist*, prezentând-o, istoria, întotdeauna cu articolul hotărât, în sensul: iată istoria literaturii, asta este obiectiv, asta este valabil. Aceiași forte erudiți și foarte istorici literari, își mai și schimbau părerile, după cum se mai schimbau adevărurile fundamentale ale epocilor, sau, ceva mai vesel, se încăpățâneau și erau înlocuiți de cârmuire, prin alții, care afixau *noile adevăruri obiective și veșnice*. Avem de-a face numai cu opera (sau operele) câtorva, sau poate cu produsul unui complicat aparat cultural-ideologic, care s-a instaurat și cimentat odată cu noul regim politic din România postbelică?

E vorba de circumstanțe deseori bizare, în care clasificările valorice literare se restructurau de la o zi la alta? Să fi depins totul de câteva personalități cu carismă și putere din ierarhia literară sau din administrația politică și cultural-ideologică care, dintr-un pragmatism radical sau din intenții real bune, poate, au mutat ca la șah, rocadă după rocadă, furând nebunul cu regina și invers? Generația mea are norocul

1 Comunicare la cel de-al treilea Congres internațional de studii române, Avignon, 27-30 sept. 1983, text prescurtat.

2 George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Fundația pentru literatură și artă Carol I, 1941, pag. 8.

3 Ion Rotaru, *O istorie a literaturii române*, București, Editura Minerva 1971.

să nu fi participat la acest meci și să-l afle doar din manualele de istorie literară, sau din privirea descumpănită a celor mai în vârstă. E și aceasta o istorie, au trăit-o mulți dintre dascălii noștri, pe mulți vârtejurile i-a tras la fund, alții au supraviețuit. Personal sunt convins că încetul cu încetul, această istorie va fi sistematizată, scrisă și pusă la îndemâna oricui, în special la îndemâna generațiilor viitoare.

Iată o istorie nouă, pe care nu o vor compune doar erudiții sau scriitorii. O înșiruire nu tocmai veselă, ba chiar sărind pe alocuri din absurd în grotesc, care documentează în ultimă instanță lupta nemaipomenită pentru libertatea și creativitatea cuvântului.

Ceea ce prezint aici este un crochiu al unei astfel de istorii. Din considerente practice (timpul limitat, importanța unor discuții, pornind de la tezele pe care le prezint), mă voi mărgini, în prima parte, în a marca câteva puncte de reper, care mi se par interesante și mai mult sau mai puțin fructuoase, prin care încerc să construiesc o punte cronologică, între epoca în care m-am născut și prezentul imediat. De ce am ales tocmai epoca berlineză a lui Caragiale Ion Luca, pentru a da consistență demersului meu? Conu Iancu a fost și rămâne brici, e ideal pentru o disecție a istoriei și literaturii din această perspectivă. În plus, e o epocă mai puțin cunoscută, deseori intenționat ocolită, după cum sper că se vedea foarte clar, a unuia dintre titanii cuvântului românesc, făcută de data această din afara ei, de acolo, de unde cuvântul ori are rezonanță, ori se pierde în neant. Caragiale a locuit ultimii ani din viață la Berlin. Proiectul la care lucrez de o vreme, e inițiat de un profesor german, elev de-al lui Reichenkron, cunoscător și mare admirator al operei lui, dl. Ruprecht Rohr din Mannheim. Perspectiva exterioară capătă un sens suplimentar, ținând cont de decalajul dintre perioada wilhemiană și cea actuală, pentru un cercetător român, nu tocmai o floare la ureche, sau, cum se spune pe nemțește, „*eine Geschichte für sich*”. Bine-înțeles nu pot oferi decât o parte a materialului adunat, cercetat și catalogat până acum. În a doua parte a comunicării voi schița câteva semne de întrebare, îndoieli și ipoteze.

Ce s-a întâmplat de fapt? Din decembrie 1903 și până în februarie 1904, Caragiale călătorește prin Italia, Franța și Germania. Se întoarce în țară, cu gândul de a se muta la Cluj. În noiembrie 1904 locuiește provizoriu la Berlin, unde se va stabili definitiv în martie 1905. Face în acest timp vizite scurte în țară, trăgând mai ales la Vlahuță. Moare la Berlin, în zorii zilei de 9/22 iunie 1912. Este adus definitiv în țară, „*leit Conu Iancu*”, cum ne-a istorisit Emil Gârleanu, pentru a-și lua locul de veci în cimitirul Belu, alături de Eminescu.

Cum au tratat criticii interbelici această problemă? Pe Eugen Lovinescu l-a interesat mai ales legătura dintre tată și cei doi fii, atât de diferiți din punct vedere a literaturii, care a rămas de la ei. În schimb, cel mai competent al vieții și operei, într-un fel, urmașul lui Paul Zarifopol, Șerban Cioculescu, dedică în monografia⁴ sa un capitol separat, intitulat *La Berlin: „Stabilirea lui Caragiale, din toamna anului 1904 și până la urmă, la Berlin, este un episod dintre cele mai nelămurite. Motivarea exilării lui voluntare nu s-a făcut deplin ... A plecat fără zgomot ... Caragiale era un mare amator de confort burghez. Din civilizația occidentală, nici una nu i se părea, sub*

4 Șerban Cioculescu, *Caragiale*, ed. II, București, Editura pentru literatură 1969, pag. 286 următoarele.

raportul acesta, comparabilă cu cea germană. Prefera Parisului, considerat pe drept sau pe nedrept ca metropola vieții de noapte, Berlinul, loc de odihnă și reculegere. Și sub raportul ordinii și al curățeniei, Berlinul i se părea fără rival. Este drept că nu cunoștea limba germană, dar era hotărât să se mulțumească cu un mic vocabular de strictă uzanță ... o schimbare de viață, în sensul unor superioare comodități. A-și toca banii în țară, în condiții mediocre de trai, i se va fi părut o prostie”

Iată comentariul, probabil replica, la cele de mai sus, pe care o dă Călinescu⁵: „De ce s-a stabilit Caragiale la Berlin? Lucrul n-ar avea nevoie de vreo explicație și poate că nu chiar așa de ciudat cum se arată la întâia vedere ... E la mijloc și puțină speculație de orientală și se constată, prin alegerea țării și orașului, că pe scriitor îl atrage latura confortabilă a vieții, civilizația ... Nu știa nemțește mai deloc și literatura lui n-are nimic germanic. Funcționează la Caragiale impulsul de migrație a rasei. Și curios. În vreme ce trupește se transportă spre Nord, sufletește se coboară în acel Orient în care declarase că nu s-ar fi dus pentru nimic în lume, pentru că acolo nu are siguranța vieții”.

Care a fost contextul după război? În *Revista fundațiilor regale* apar articole interesante, erudiții și scriitorii fac cercetări de detalii și descoperă noi și noi zăcăminte în opera și biografia scriitorului. Țara fiind o vreme pe muchie de cuțit, nu prea știe cu cine să voteze, ca mai apoi să se întrebe, dacă e bine să mai voteze. În anul 1946 debutează Aurel Baranga cu piesa *Bal la Făgădău*⁶. Să fi murit Conu Iancu a doua oară, acum că venira timpuri noi? Noua republică română, acum populară, îl readuce pe scenă în toamna lui 1948 cu *Scrisoarea pierdută* la Teatrul Poporului din Petroșani și la Teatrul Național din București. Apare o ediție cu *Nuvele și schițe*⁷ iar în anul 1949 *O noapte furtunoasă* și *O scrisoare pierdută*, care citează în prefață articole publicate în prealabil în *Scînteia* și *Contemporanul*. După 1948, *Academia Română* devine *Academia R.P.R.* și îl declară pe Conu Iancu *membre post-mortem*, așa că opera sa va apărea într-o nouă ediție, ce-i drept, ciuntită, în 1950 în colecția *Clasicii noștri*⁸. Nici clasicii nu sunt scutiți, în această epocă, de o critică partinică, citez: „Încă din 1886, moartea unei rude bogate, îl făcuse pe Caragiale copărtaș la o moștenire destul de însemnată. După diferite complicații juridice, a intervenit o înțelegere între moștenitori, Caragiale se hotărâse să părăsească țara. Împreună cu familia sa, el s-a stabilit la Berlin, dovedește limitele lui Caragiale în ceea ce privește adoptarea unei atitudini pozitive. Plecarea aceasta, care oglindește revolta față de viața politico-socială a țării, nu era deloc o soluție. Reprezintă o îndepărtare de la luptă, conformă cu individualismul ascuțit pe care-l cuprindea personalitatea lui Caragiale, conformă cu insuficienta sa încredere în forțele clasei muncitoare, cu sentimentul să de izolat, de om care duce lupta singur. // Trebuie, însă, să ținem seama că plecarea lui Caragiale, a avut loc la câțiva ani după trădarea generoșilor... Dar exilul n-a însemnat pentru Caragiale o existență de rentier care se dezinteresează de frământările țării pe care a părăsit-o...// Faptul că ne ocupăm de

5 George Călinescu, vezi nota 2, ed.I, pag. 435. Asupra ediției noi voi reveni, vezi nota 37.

6 Teatrul de Comedie, 15 august.

7 Din păcate, încă nu am reușit încă să consult această ediție.

8 *Opere*, 4 volume - București, Espla 1950, cu o prefață de Silviu Iosifescu; citatul următor, vol. I., pag 12.

manifestările antimonarhice ale lui Caragiale din perioada Berlinului, nu înseamnă că abia după 1904, scriitorul a luat atitudine împotriva monarhiei. Și mai înainte, Caragiale și-a manifestat ...”

În iarna anului 1952 se serbează în România *Centenarul I.L.Caragiale*, iar Naționalul Bucureștean devine *Teatrul Național I.L.Caragiale*. În același timp, opera lui dramatică apare la Salamanca⁹. După aceea, exilul îl cam uită. Deoarece Șerban Cioculescu nu poate publica nimic până la mijlocul deceniului, Iosifescu îi ia pâinea de la gură, reeditează o a doua ediție a *Operelor* în 1950 și pentru o vreme, de singur tălmăcitor avizat al acestuia. Iată cum începe cum începe volumul *Caragiale*¹⁰: „*Acum aproape patru decenii murea la Berlin, Ion Luca Caragiale. Plecase din țară cu opt ani înainte, alungat de revoltă și scârbă pentru orânduirea pe care o demascase în opera sa și pe care avea să o demaște direct în 1907. Din primăvară până-n toamnă*” ... Amănunte ne sunt date în continuare: „*În 1904, Caragiale părăsea țara împreună cu familia sa și se stabilește la Berlin. // Despre expatrierea lui Caragiale vom vorbi când ne vom ocupa cu relațiile sale cu mișcarea muncitorească. Să amintim doar că aflăm în 1904, prin urmare la câțiva ani după trădarea generoșilor și la doi ani de la achitarea lui Caion. // Viața la Berlin a lui Caragiale ne este mai bine cunoscută din corespondența cu Paul Zarifopol, cu Gherea, cu dr. Urechia și cu alții. // Corespondența ni-l arată pe Caragiale deosebit de interesat de evenimentele din țară, cerând vești, discutând aprins schimbările politice... participare la lupta socială*”¹¹.

Un capitol aparte, dedicat relațiilor Conului Iancu, în epoca berlineză, cu clasa muncitoare, nu se găsește în acest studiu, cu toate că fusese anunțat mai sus. Totuși, la pag. 132, ni se vorbește despre celebrul proiect dramatic, din perspectiva desființării partidelor istorice. Semnificativ, finalul, pag. 290: „*Acela, care în trecut a fost considerat, în ciuda laudelor șterse și a frazelor goale, mai mult drept un pitoresc Conu Iancu, ciudat amestec de scriitor și berar, autor de glume și subiect de anecdote, or mai târziu ca scriitor închis în manuale, tămâiat și falsificat, abia astăzi devine cu adevărat marele Caragiale. Este clasicul iubit, viu*”.

Din perspectiva noastră, opera și viața scriitorului sunt masiv manipulate. Ajunge o comparație a edițiilor cu cea a lui Zarifopol¹². Încă satul, în care s-a născut, se numește Haimanale. Haimanaua stabilită la Berlin este însă sărbătorită la UNESCO. Un an cinic, acest 1952. După aceea urmează o serie de ediții, printre care în 1955 în Berlin răsăritean¹³, astfel că s-ar putea zice că s-a închis un cerc biografic. În anul 1957, scriitorii și erudiții primesc, probabil, ordin de sus, să se ocupe de *marele și viul clasic*. Cum a trecut o jumătate de secol de la răscoalele țărănești, această problematică devine dominantă, și datorită faptului că „*1907. Din primăvară până-n toamnă*” se retipărește în ediții de masă. Nu se amintește însă perspectiva, în care a

9 Seria Cuadernos hispano-romanos, vol 8 al Publicaciones de la asociacion hispano-rumena.

10 București, Espla 1951, ed. II, revăzută, 1952, pag.5.

11 Idem, pag. 21 următoarele.

12 G.S.: *Die drei letzten posthumen Ausgaben der Werke von Ion Luca Caragiale*, în: Kurier der Bochumer Gesellschaft für rumänische Sprache und Literatur Nr. 13 - Bochum: Studienverlag Dr. N. Brockmayer 1987, S. 77-117 (Vorarbeit zur Habilitation von 1980).

13 Deutscher Verlag für Wissenschaften.

fost scris acest important text, de contribuția Mitei Kremnitz și mai ales, de reacția pe care a stârnit-o în țară. Concluzia este aberantă, Conu Iancu ar fi înțeles încă de pe atunci, cât de necesară va fi cândva colectivizarea agriculturii. Noroc că Șerban Cioculescu are după o pauză din nou voie să publice. Epoca berlineză nu mai stă exclusiv la discreția activiștilor deseori neinspirati și tentați să exagereze. Maestrul Camil Petrescu contribuie și el, scriitor angajat al timpului, la deslușirea timpurilor de geneză ale literaturii române, și publică piesa *Caragiale în vremea lui*, pe care încă nu am avut posibilitatea să o procur. Lista cu reprezentări și ediții continuă, în iunie 1956, Caragiale se jucase de asemenea la Paris, printr-un turneu al *Teatrului Național I.L. Caragiale la Teatrul Națiunilor*. România progresând din cincinal în cincinal, nu mai miră că și Conu Iancu va fi supus unui regim similar, ca să simtă și opera lui la ce a dus republicanismul la români. În 1962, la comemorarea decesului, toate gazetele literare vor umple golul editorial de vară cu informații și materiale privind viața și opera scriitorului. Mircea Ștefănescu ne dă o nouă piesă, pornind de la această tematică¹⁴, îl vedem pe Conu Iancu cum se luptă cu mizerabilul Caion, care ar fi vinovat că și-a părăsit țara. Grație hazului, pe care toate acestea încep să le reverse, erudiții găsesc portite și publică lucruri inteligente și curajoase, pentru acele timpuri. De ce se ferise Caragiale înainte de a muri, nu l-au ferit nepoții lui Pristanda. Luni, 4 iunie, se desfășoară, în studioul de concerte (aproso tematica Caragiale-Beethoven) *Sesiunea festivă a Academiei și Uniunii Scriitorilor*, consacrată comemorării sale, la care iau cuvântul Joja, Călinescu, Vianu, atotputernicul Paul Georgescu, ba chiar și Nazim Hikmet, membru al *Consiliului Mondial al Păcii*¹⁵!

Mult mai importante sunt pentru perspectiva abordată aici câteva pagini, care apar în aceeași lună în *Viața Românească* și *Steaua*. Răsar, în ciuda balastului ideologic, primii ghiocci, Șerban Cioculescu¹⁶ comentează într-o cronologie, pe două pagini, epoca berlineză. Ioan Massoff prezintă ce a putut descoperi în *Arhivele Statului* de la Iași, în legătură cu relațiile Caragiale-Ibrăileanu, din epoca 1909-1912. Fiica scriitorului, Doamna Logadi, poate să anunțe posteritatea că a predat o serie de scrisori importante Academiei și povestește cu tâlc despre timpul petrecut la Berlin. La pagina 153 este tipărită fotografia casei, în care a murit, marele clasic. Dar chiar fără hamuri nu se poate. Ov.S. Crohmălniceanu explică de l-a urât *dreapta românească* pe scriitor. În *Steaua*¹⁷, tonul și simțul măsurii în dau între timp erudiții. Un citat semnificativ: „*Pentru biografia lui Caragiale, atât de semnificativă ... anii Berlinului capătă sens de apolog clar.(?) Atitudinea scriitorului ... măsoară tăria legăturii lui Caragiale cu țara, pe care fusese silit să o părăsească. // Viața la Berlin se organizează curând și o putem urmări în corespondența lui Caragiale ... sociabilitatea și dorul de prieteni ... dificultatea scrisului ... ciorne către Delavrancea ... dorind reciprocitate. // Familia e la început întreagă ... Dar la Matei se accentuează sentimentul ilegitimității. Conflictul era mai profund ... Restul familiei*

14 Mircea Ștefănescu, *Procesul domnului Caragiale*, (1962); în: *Teatru*, pref. de N. Carandino, București, Editura Minerva 1973.

15 *Gazeta literară* (București), IX/23 din 7.6.1962.

16 *Viața Românească* XV/6

17 *Steaua* XII/6, iunie 1962, vezi pag. 112-120.

duce la Berlin o viață unită ... E uimitor cât de puțin a trăit Caragiale cu adevărat în Germania în acești ultimi ani de viață. Scriitorul a încercat să-și transplanteze mediul bucureștean, pentru el singurul fertil artistic. // Ce a însemnat Germania pentru Caragiale? Un cadru de viață confortabil, prilejul de a asculta muzică bună ... // Cunoștințele de germană ale lui Caragiale au rămas până la sfârșit sumare.

Inițial am dorit să dau citatul în întregime, pentru ca fiecare să își poată face direct o impresie și să discerne, ce e și ce nu e important. Selecția e datorată spațiului pe care îl am la dispoziție. Iosifescu nu a rămas după 1962 administratorul ideologic absolut al lui Caragiale. Pe lângă Cioculescu, apare sub pana lui Ion Roman o nouă monografie¹⁸, din care am selectat următoarele: „*Stabilirea la Cluj nefiind posibilă, Caragiale s-a hotărât pentru Berlin. A ales acest oraș, fiindcă era mai puțin zgomotos decât altele, îndeplinea toate condițiile ale unei metropole moderne, era curat: „acolo pui cașcavalul pe trotuar, îl tăi și nu rămâne urmă de praf!”*. *Îi convenea și clima berlineză ... Leipzig-ul, cu faimoasele lui concerte de la Gewandhaus, era aproape. // Erau aproape și Transilvania și patria ... La Berlin, Caragiale s-a rostuit modest, dar confortabil... Când casa e întoarsă pe dos, iese la plimbare... Oamenii îl respectă pe domnul acesta distins și prietenos și-i spun „Herr Doktor”... Preferă să stea între ai lui...// Amator de viață sedentară, Caragiale rămâne totuși un călător pasionat... Nici în călătorie nu renunță la confort. Folosește vagonul de dormit, căruia nu-i preferă decât pe cel restaurant... Nici măcar în anul în care își păstrează locuința nu suportă încremenirea. Schimba mereu destinația încăperilor... Soție bună, înțelegătoare, afectuoasă, Alexandrina Caragiale avea desigur destulă bătaie de cap cu treburile gospodăriei... A fost fericită această căsnicie, sfârșimată dureros, cu doi înaintea nunții de argint... În casa lor, scriitorul a avut întotdeauna ceea ce i s-a refuzat în afară: iubire și admirație”.*

În anul 1962, Sică Alexandrescu a montat la *Teatrul Național I.L. Caragiale* piesa *Conu Leonida față cu reacțiunea*, lucru care, după primăvara cehoslovacă, nu avea să mai fie permis unui talentat tânăr coleg, după faza repetițiilor de la *Teatrul Nottara*. Revenind la anii șaizeci, în 1967 B. Elvin¹⁹ ocolește problematica legată de exilul berlinez, dă însă un excelent portret al scriitorului. Tot din perspectiva operei (și, poate, a timpului), Ștefan Cazimir²⁰ se referă numai indirect la epoca despre care e vorba: „*l-a imaginat pe Titircă, după 25 de ani, în ipostaza de senator guvernamental, mare agricultor, mare proprietar, capitalist puternic, petrolist. Dar neizbânda proiectului berlinez vorbește de la sine șubrezenia fundamentelor sale, accentuată flagrant de accesiunea concomitentă a tuturor personajelor*”.

Au fost regizorii, care l-au re-împământenit pe Caragiale pe și în fructuosul sol socialist, astfel că perspectiva berlineză începe să fie tot mai mult uitată în România. Sunt montări magistrale. Lucian Pintilie cu *D-ale carnavalului*, cu Bănică, Moraru și Caragiu în distribuție, Liviu Ciulei cu *O scrisoare pierdută* (ce Dandanache magistral

18 Ion Roman, *Caragiale*, București, Editura tineretului 1964, citatul pag. 268-273.

19 B. Elvin, *Modernitatea clasicului I. L. Caragiale*, București, Editura pentru literatură 1967.

20 Ștefan Cazimir, *Caragiale, universul comic*, București, Editura pentru literatură 1967, pag. 206.

a putut crea!), iar apoi Alexa Visarion cu *Năpasta*. Critica și istoriografia literară pun cu precădere accentul pe faza în care s-au născut capodoperele dramatice: de exemplu, Virgil Brădățeanu²¹. Studiul editat de S. Alterescu²² ni-l prezintă pe Caragiale critic literar respectiv dramaturg; de asemenea este comentată în 12 rânduri relația lui cu Al. Davila. Mai interesantă mi se pare perspectiva fostului meu profesor de literatură de la Universitatea din București, Ion Rotaru²³, de care am vorbit la începutul expunerii, unde biografia este transferată în subsolul cărții, ca notă, devenind lapidară, citez: „*Participând, cam pe neașteptate, la moștenirea unei bogate mătuși, zisă Mumuloaia, Caragiale se exilează de bună voie, împreună cu familia, la Berlin, în 1905. Din capitala Germaniei ține însă o strânsă legătură cu țara, mai ales cu scriitorii, atât regățeni, cât și ardeleni, o vizitează des și colaborează în presă!*” Cu măiestrie și până scriitoricească este însă crochiul, prin care clasicul nostru ne este prezentat la bătrânețe, pag. 478: „*în chip izbitor, către sfârșitul vieții - cum când reputația îi era deplin stabilită: căci trebuie să-l judecăm omeneste totuși - Caragiale se aseamănă întru totul cu Creangă, dând sfaturi literare pe un ton bătrânesc, ca de abecedar, dar pline de mult adevăr și de bun simț... Mai presus de orice îl sărea din sărite decadentismul pătruns în teatru, oboseala și plictiseala, tristețea ce ți-o provoacă spectacolele, în loc de veselie și petrecerea, la care se aștepta omul de rând... Mai presus de orice, iubitorul lui Dante, Shakespeare, Molière și Beethoven era un căutător de frumos, care pentru dânsul era totuna cu adevărul... A râs și și-a bătut joc de năravuri, viitorul nu l-a văzut cu toată claritatea, dar a apărat cauza poporului, al cărui fiu a fost exilatul de la Berlin*”.

În general, după celebrele teze din iulie 1971, nu numai literatura română, ci și istoria ei, sunt la început descumpănite. Erudiții se apără pe sine, citând din Conu Iancu. Iată un citat din Cioculescu²⁴: „*Împrejurările prin care a trecut și trece țara noastră și care-mi întristează așa de adânc bătrânețile mie, să-ți fie îndemn în dragoste pentru patrie. Dumnezeu să-ți facă ție o parte de vremuri mai bune la bătrânețe! Noi am început cu veselie și sfârșim cu mâhnire*”.

Tot în anul 1972 își publică și Ioan Massoff al patrulea volum²⁵ al importante sale contribuții, în care reconstituie cu acribie rolul, pe care l-a jucat dramaturgul boierit în capitala Reich-ului, pentru teatrul din capitala regatului sau al Olteniei. Voi da un citat asemănător celui de dinainte, pag. 404: „*În ziua, în care Davila a venit la conducerea Teatrului Național, a sosit la Gara de Nord, vagonul ce purta sicriul cu rămășițele mortuare ale lui Caragiale. //Se poate spune că sosise pe neașteptate, într-un vagon de marfă, după ce rătăcise vreo două săptămâni pe liniile austriece, se pierduseră hârtiile trebuitoare („scrisoare de trăsură”), încât vagonul roșu, plumbuit, se oprise mai întâi la Predeal, dar fiind întreruptă linia la Câmpina, a fost îndreptat spre Palanca. În cele din urmă, vagonul sta, părăsit, la capătul de sus al*

21 Virgil Brădățeanu, *Comedia în dramaturgia românească*, București, Editura Meridiane 1970.

22 S. Alterescu, *Istoria teatrului în România*, Editura Academiei, vezi mai ales pag. 455 și 168-187.

23 Ion Rotaru, vezi nota 3, vol. I., pag. 437.

24 *Patriotul*, datat 27.01.1972, preluat în *Caragialiana*, București, Editura Eminescu 1977, pag. 388-390, *Scrisoare către Mateiu*.

25 Ioan Massoff, *Teatrul românesc*, București, Editura Minerva 1972.

gării, aproape de stația București-Mărfuri; stătea pentru că „mai era de plătit ceva”, pentru că hârtiile să fie în bună ordine”. // Cu greu s-a putut deschide vagonul, căci plumbul nu voia să cedeze așa ușor”.

În anul 1973 apare volumul al III-lea al *Istoriei literaturii române*²⁶; articolul despre Caragiale este scris ... de Silvian Iosifescu. Toate dubiile privind epoca berlineză sunt elucidate, citez pag. 318 și următoarele: „*La câțiva ani de apariția Momentelor în 1904, Caragiale hotărăște să se stabilească la Berlin. Își va trăi acolo ultimii opt ani de viață. // Cauzele exilului voluntar pot fi ușor descifrate. În 1912, când i-a explicat fiului său Luca, de ce a refuzat sărbătorirea oficială, Caragiale a înșirat motivele care explică și hotărârea din 1904... Faptele au îndreptățit amărăciunea scriitorului... Procesul Caion a turnat probabil ultima picătură*”.

Avem de-a face cu o continuitate, care nu mai trebuie comentată. Începutul citatului de mai sus este preluat cuvânt cu cuvânt²⁷ din introducerea *Opere-lor* în 4 volume, cea dintre 1950 și 1962.

Și de data aceasta, ca și în cazul *deceniului obsedant*, critica proclamă sau se retrage în carapacea analizei imanente și evită, pe cât se poate, să comenteze această *glorioasă epocă* din biografia scriitorului. Colegul Ion Constantinescu²⁸ dă însă o serie de referințe, din care două se cer citate; prima la pag. 12: „*Într-o scrisoare către Gherea, trimisă din Berlin, îl informează că lucrează la o comedie nouă, care va fi „artă cu tendință de dragul tău și artă pentru artă de dragul ei”*”; a doua, la pag. 17: „*Se poate vorbi la Caragiale de un apetit mimic ieșit din comun, frecvent urmărit de marii oameni de teatru. Despre acest apetit mimic scria și Horia Petra-Petresc, în 1907, în urma unei vizite făcute dramaturgului la Berlin: „Întreaga sa ființă de om de teatru se manifesta în gesturile mâinilor și expresiile acestea ale feței”*”.

Nu pot să nu semnaliez o concordanță îmbucurătoare între evoluția concretă social-economică și modesta meserie de cărturar. În vreme ce satul românesc își trăiește agonia, atât de magistral sesizată de Marin Preda, citarea unui fost doctorand de la Lipsca permite asocierea anului 1907 cu teatralitatea generoasă a Conului Iancu. Nu e vina lui că și-a bătut joc de daco-românii epocii lui și că nepoții acestora s-au regenerat și înmulțit strașnic începând cu anul 1975. *O istorie a literaturii române în imagini*²⁹ nu ni-l prezintă pe scriitor ca arnăut sau bunic îngăduitor, ci într-o fotografie dedicată lui Mateiu în anul 1899, făcută la Waldelmann, fotografii Curții Regale. Alexandru Călinescu³⁰ ocolește de asemenea cu eleganță eseistică epoca berlineză. Acesteia îi dedică însă Mircea Tomuș³¹ următoarele rânduri semnificative la pag. 361: „*După procesul Caion, a fost pentru el, clar ceea ce nu văzuse înainte, adică faptul că în condițiile României de atunci, nu-și va putea realiza niciodată opera de existență. Exilul la Berlin a fost o formulă de viață incomodă din multe puncte de*

26 București, Editura Academiei 1973 (cu articol hotărât!!!, vezi nota 2)

27 Vezi nota 9. În vol. III, la pag. LVI, sunt 9 pagini despre epoca berlineză, accentul fiind pus pe „1907. Din primăvară până-n toamnă”, un text care însă nu va apare în nici unul din volumele acestei ediții. După planurile făcute de editori în iunie 1957 și publicată pe pag. 1 al volumului I, ar fi fost planificat să apară în vol. IV.

28 *Caragiale și începuturile teatrului european modern*, Editura Minerva 1974.

29 București, Muzeul Literaturii Române 1975.

30 *Caragiale sau vârsta modernă a literaturii*, București, Editura Albatros 1976.

31 *Opera lui I. L. Caragiale*, București, Editura Minerva 1977.

vedere, dar semnificativă pentru ceea ce ținea să arate contemporaneității: că, nereușind să se realizeze, se retrage, se izolează și se exilează, pentru a tăia cât mai multe din firele care îl legau de o lume în care i-a fost refuzat să trăiască și demn și convenabil... renunțând să-și mai creeze o existență, Caragiale și-a creat personalitate”.

Pentru comemorarea oficială din iarna lui 1977, când s-au împlinit 125 de ani de la naștere, mă voi mărgini în a trimite la *Tribuna României*³². Dar și presa culturală din țară laudă unison opera și patriotismul scriitorului. Același spectacol se va repeta zece ani mai târziu, în 1982. Prefer însă să mă aplec asupra unei alte surse de referință, *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*³³: „... face, împreună cu familia, un periplu prin Italia, Franța, Germania (1904), pentru ca în martie 1905, să se stabilească la Berlin. Dar, cu tot confortul burghez și tihna, care i se oferă, dorul de acasă nu-i dă pace. Exilatul de bună voie caută să i-l astâmpere întreținând o vastă corespondență cu numeroșii săi amici și venind, din când în când, în țară... Moare fulgerător de inimă, rămășițele lui pământești fiind după un timp aduse, nu fără destule tribulații, în țară”.

Alexandru Piru³⁴ ignoră pur și simplu Berlinul și bătrânețile scriitorului. Mult mai vesel și plin de tâlcuri este cartea lui Valentin Silvestru³⁵, în care se fac, indirect, referiri la tema noastră, la pag. 237, analizându-se „pieseta” *Începem*. Concluzia? „Dar recitind astăzi actul acesta plin de vervă și savoare intelectuală, nimic din ceea ce a fost scris, poate cu cheie, nu ne mai reține... Caragiale ne-a lăsat și o mărturie, exprimând prin dialoguri vii și vesele părerea sa despre paraziții teatrului - cavernoși conferențieri, năbădăioși dramaturgi de scrisori de recomandare, suspecti oblăduitori de tinere actrițe. În același timp, prin personajul alegoric Doamna, ne sunt înfățișate și cerințele opiniei publice față de teatru”³⁶.

Să fi fost epoca berlineză pentru erudiții și scriitorii României postbelice într-adevăr lipsită de orice interes? Numai puțini dintre ei s-au plimbat prin metropolele vechiului continent, mai mergând pe la câte un congres, sau ca bursieri respectiv turiști. Să nu se fi gândit din când în când la Conu Iancu, bând bere cu Zarifopol, după un concert cu Beethoven sau Brahms? Cum se explică acest lucru în cazul celor neprivilegiați, care priveau spre lumea largă mergând la cinema sau urmărind decolarea avioanelor la Băneasa sau Otopeni și care salutau cu vechea noastră veselie, vizitatorii oficiali, veniți la Ceaușescu de pe toate continentele?

Se poate afirma că problema a interesat și că interesează? Chiar dacă majoritatea citatelor de mai sus au fost concludente, țin să atrag atenția că nu am consultat încă toată literatura postbelică sub acest raport. Surpriza cea mai mare mi-a oferit-o, recunosc, ediția revăzută a *Istoriei călinesciene*³⁷. Textul din 1941, de numai 20 rânduri, a fost extins pe două coloane. Voi cita din nou selectiv: „De ce s-a stabilit

32 Această publicație apare în condiții grafice excepționale și este concepută pentru românii din afara granițelor. Vezi nr. 102 din 1. februarie 1977.

33 București, Editura Academiei 1979, pag. 158.

34 *Istoria literaturii române de la început până azi*, București, Editura Univers 1981.

35 *Elemente de caragiologie*, București, Editura Eminescu 1979.

36 Această carte am recenzat-o amănunțit în *Curentul* LIII/5945-6 din 1981, pag. 3.

37 Vezi nota 2 de la începutul acestui studiu; ediția II-a, București, Editura Minerva 1982, pag. 494-496.

Caragiale în Welthauptstadt-ul imperial Berlin? Lucrul n-ar avea nevoie de o explicație și poate că nu chiar așa de ciudat cum se arată la prima vedere... îl atrăgea latura confortabilă a vieții, civilizația. Exemplul lui H. Ibsen poate să fi avut și el o înrâurire... Caragiale își făcuse la Berlin un cerc de simpatrioți daco-români. Veneau la el, la colloquim la privighere ... Era foarte meloman, preferând pe Incomparabilul, pe Titanul, pe Babacul, adică pe Beethoven și, ca pe un nepoțel al acestuia, pe Brahms. Când se cânta Chopin, își aducea mâna la pânțele, se schimonosea, se făcea că bocește ... Caragiale avea o bibliotecă de clasici, autorii lui preferați ar fi fost Sophocle, Dante, Francois Villon, Shakespeare, Dostoievski ... Se întâmpla să facă și câte o lectură la câte o șezătoare sau Seminarium la Weigand ... N-avea astâmpăr și pornea la drum, adesea cu sohn-ul Luki”.

Sper că a doua parte a acestei comunicări să fie concisă, ne-mai fiind vorba de o succintă înșiruire de citate, pe care am considerat că e bine să le dau în ciuda unor lungimi. O serie de întrebări, care deseori mi-au îngreunat drumul, când căutam să-l văd pe Conu Iancu în perioada berlineză, pe cât se poate, fără prejudecăți sau pătimire, bănuiesc că își vor găsi răspunsuri, care să mă satisfacă nu numai pe mine, ci și pe presupusul cititor, pe care mi-l doresc fascinat de opera și destinul lui Caragiale Ion Luca și care este, sper, familiarizat cu normele esențiale, dictate de istoria și comparatistica literară serioasă.

Există cazuri similare de tabuizare a unui aspect biografic. Mă întreb cum se face că o operă, care trăiește din mirajul limbii, al cuvântului și al situațiilor în care este folosit, se lasă aparent ciuntită, manipulată sau dezlânată, printr-o falsificare grosolană tocmai a limbii și a cuvântului, date fiind contextele social-politice. De fapt, Caragiale a câștigat înzecit, rezistând acestor încercări. Și-a dovedit până în detaliu vitalitatea. Actualitatea lui este mai presus de înglobarea ideologică și, fără să fi știut, verdictul din 1952, *clasic viu, iubit*, s-a adevărit pe alt plan.

În România am studiat germanistica la *institutul „fost” Maxim Gorki*, de pe Pitar Moș. Profesorii de limbă și literatură română veneau la noi de la Universitate, din vechea clădire, pentru a-și ține cursurile și seminarele. Timpul liber mi-l petreceam mai ales prin sălile de teatru, sau, după o vreme, la *Sala Casandra*. Cum se face că abia după ce am continuat viața studentescă la Münster, în Westfalia, să fi putut afla că există această epocă berlineză. Caragiale se transplantase în lumea wilhemiană, la începutul secolului nostru, de ce oare? Din citatele în partea întâi, reiese că acest fapt nu a putut fi trecut total sub tăcere. Ce se întâmplase de fapt, în planul învățământului liceal și universitar, cum putuse fi șters acest aspect din orice programă? Teatrele bucureștene îl jucau sub bagheta lui Pintilie sau Ciulei, în același timp vedeam *Victimele datoriei* de Ionesco sau *Tango* de Mrozek. Trăisem eu într-un fel de glob de sticlă, nenorocit și ignorant? Era acesta optica generației mele față de Caragiale? Trecutul și tot complexul berlinez era, de asemenea, tabuizat și în cadrul germanisticii române.

Ce tip de erudit a creat filologia românească, dacă permite trecerea sub tăcere a unei părți din biografia unui *clasic viu și iubit*, parte a unei valori absolut consacrate și recunoscute? Nemții l-au pierdut pe Heine în Franța, dar Heine rămâne al lor și a

literaturii germane, din est și din vest. Oficialitățile culturii, dependenți la noi de regulile unui nou tip de fanariotism, gândesc și fac în ultimă instanță ca și *rrromânul* de tristă amintire Davidescu Nicolae, se tem însă să o spună pe șleau. De vină nu e Caragiale, ci generația, ediția a cincea a clanurilor de tip Titircă sau Sotirescu din socialismul real existent, secretari sau activiști înrăiți undeva prin provincie sau prin apropierea executivului. Dumnealor nu prea discută, ci procedează. Exemplul ni-l oferă un film, o peliculă realizată, zice-se, în manieră de colaj, care pleacă de la texte caragieliene. E terminat, a fost vizionat pare-se chiar de familia Ceaușescu, și totuși, nu e³⁸! Ce să ne mai mire atunci evitarea acestor aspecte biografice, când actualizare vizionară a lui Lucian Pintilie, un compatriot recunoscut ca artist și apreciat internațional, nu poate fi văzut de adevăratul public, de marea masă a românilor, în propria lor țară?

La ora actuală mă îndoiesc că se poate scrie o carte asupra acestei problematici, în cadrul mai sus numit. Și cât de necesară ar fi! La fel de mult mă îndoiesc asupra șanselor mele concrete, câtă vreme materialul documentar nu îmi poate parveni decât din a doua mână, probabil *manipulat, pe ici, pe colo* - sau deloc! Din acest motiv, conturez în cele ce urmează doar câteva teze.

Pornind de la ce am putut consulta până acum, în literatura primară și secundară, afirm că această epocă berlineză poate nu poate fi cercetată și interpretată decât din prisma unei interacțiuni dintre români și germani. Altfel decât Maiorescu, Eminescu, sau decât Slavici, Caragiale Ion Luca a fost și a rămas un regățean sadea. Dar și în această privință i-a depășit net pe compatrioții săi, căci de afară, din Berlinul wilhemian, Vechiul Regat era altceva, decât privit din Cluj sau Brașov, din Arad sau chiar din Budapesta. La fel, critica literară și-ar putea lărgi orizontul, rămânând totodată specifică. Pentru vârsta și situația sa, e lesne de înțeles că scriitorul Caragiale Ion Luca a fost un patriot bun, însă așa, cum credea Măria Sa de cuviință. Un gest exemplar.

Epoca la care mă refer poate fi reconstituită, confruntând datele biografice cu istoria germană și românească de la începutul secolului. Aici cercetătorul trebuie să recitească pe îndelete întreaga corespondență și toate memoriile contemporanilor de atunci, care sunt la îndemână și care vor mai fi, cu siguranță, dezgropate în viitor, din diferite fonduri de succesiune și de arhive. Scriitorul va fi astfel trimis din nou, spre binele lui, în exil. În studiul pe care îl plănuiesc, vor fi incluse toate aceste date, ordonate după un sistem anume adaptat materiei, la fel cum am procedat în cazul dramaturgiei române postbelice. Oricine va putea, pornind de la ele, verifica ce și cum a făcut Conu Iancu atunci și acolo. O activitate nu tocmai veselă în detaliu, însă extrem de necesară.

Un capitol separat se va ocupa de scriitura antumă, concentrându-se asupra unor texte, care vor fi interpretate exemplar. Scriitorul din istorie este în acest fel grațiat, re-înviat, lăsat să se *întoarcă în republica cuvântului liber*. Confruntat cu estetica lui Th.W.Adorno, am învățat, cu textele unor Schiller sau Kafka în mână și în gând, cum un fragment poate fi deseori mult mai interesant, decât un text finit și publicat. Ion

38 *De ce trag clopotele, Mitică?* De funie, ne lasă să râdem Lucian Pintilie.

Negoïtescu s-a luptat încă prin 1953-54 cu postumele eminesciene, putând să își publice studiul abia în anul 1967³⁹. Aici cred că se deschide și la Caragiale Ion Luca acea porțiță, prin care vom putea pătrunde, cu precauție, în laboratorul lui de creație. Implicațiile culturale și experiențele imediate, deslușite în fazele anterioare, capătă concretețe, atât pentru cercetător, cât și pentru problematica studiată, iar cuvântul, textul în sensul lui cel mai larg, intră într-o nouă dispută, cu un nou prezent și își verifică o dată în plus, capacitatea de a fi ceva de certă valoare, respectiv imperativul unui veșnic surghiun din literatură. Eruditul și scriitorul se contopesc, odată atins acest punct, dau un aport, cât se poate de modest, la o *istorie a lui Caragiale Ion Luca în Berlin*, cu articol nehotărât.

Ce m-a determinat să aleg această ipoteză de lucru, dată fiind formația mea de până acum, ca germanist și apoi ca romanist și *rumenist*, cum se numește în lumea academică germană? Tot citind și recitind dramaturgie românească postbelică, mă întrebam - și nu am reușit încă să înțeleg - de ce nici unul din dramaturgii din aceste timpuri atât contradictorii - ce hrană pentru teatru! -, de ce un Mazilu, Băieșu, Dumitru Solomon, Naghiu, parțial D.R.Popescu, Sorescu, Neagu Basarab sau Coja, nu l-au lăsat, scriind comedie, pe conu Iancu undeva la urmă. A trecut un secol de la debutul lui ca dramaturg, de ce nu a putut fi depășit de conaționalii lui, în limba lui?⁴⁰ O fi sorbit oare limba și adâncimile realității românești cu atâta sete, *simțind imens și văzând monstruos*, încât să fi reconstituit într-adevăr o lume, în care prostia și țâfna nu sunt mici accidente istorice, ci coordonate atotbiruitoare? Se poate că acest lucru nu ține doar de socialismul real existent, de acest fel de demon s-au lovit și Camil Petrescu, și Ciprian sau Mihail Sebastian, într-un fel Mușatescu și Kirișescu.

Mai trebuie să fac să recunosc, cât de mult mă bucură și încântă, să îl pot urmări pe Caragiale făcând o aventură cuminte, într-o lume necumințită. Mă pot revanșa față de Măria Sa, muncind cât se poate de atent și de migălos, călăuzit de ceea ce ne-a lăsat ca text finit sau ca fragment, dar mai ales, de ideile care îmi vin, când îl compar cu alți importanți *boieri ai cuvântului*. Dacă în psihograma, pe care mi-o alcătuiesc treptat, va fi inerentă, cu timpul, o doză cât de mică de literatură, sper ca bibliografia mea să reprezinte epoca berlineză într-adevăr nemțește și să se apropie ca valoare de subiectul propus.

P.S. Pentru varianta digitală, autorul a corectat greșelile de tipar și o serie formulări nu tocmai reușite. (Heidelberg, februarie 2019)

39 Ion Negoïtescu, *Poezia lui Eminescu*, ediți a III-a, Iași, Editura Junimea 1980. (celelalte în 1968, 1970)

40 Fără doar și poate, acest lucru s-a întâmplat în limba franceză, grație lui Ionesco.